

Hvordan kan en vide noget om Oldtiden?

ASBJØRN ENGEVIK

«Hvordan kan en vide noget om oldtiden?»¹ Dette er et spørsmål mennesker til alle tider har vært opptatt av. Fra historisk tid har vi skriftlige kilder, men hva med vår aller eldste historie? I løpet av 1800-tallet utviklet forskningen på vår tidligste historie seg med stormskritt. Bare i løpet av noen tiår gikk en fra å ikke vite nesten noe om forhistorisk tid, til å kunne dele den inn i ulike perioder og – ikke minst – datere gjenstander i forhold til hverandre. Det er gjennom utviklingen av arkeologien som fag og vitenskap at dette skjer. Og Bergens Museum var på ingen måte på sidelinjen i denne utviklingen. Tvert om. Etableringen av museet i 1825 og utviklingen av «oldforskningen», setter på flere områder Bergen helt i front i europeisk sammenheng.

Det viktigste kildematerialet for en arkeolog har vært (og er) det forhistoriske gjenstandsmaterialet. Gjennom redskaper, våpen og smykker får arkeologen et innblikk i forhistoriens dagligliv og levesett. De arkeologiske magasinene ved museet har gjennom årene blitt fylt opp av denne typen materiale som fortidens mennesker har etterlatt seg, blant annet gjennom utgravninger. Noe av dette materialet har vist seg å få stor betydning, selv om en kanskje ikke så verdien av det før mange år seinere. Dette gjelder for eksempel beinmateriale. Utviklingen av nye og banebrytende analysemetoder, slik som DNA-analyser, har ført til at selv de minste spor og rester etter våre forfedre og formødre kan gi oss verdifull informasjon om fortidens mennesker og samfunn.

Også for de aller første arkeologene ved Bergens Museum var det de fysiske sporene etter fortidens mennesker som vakte begeistring. Selv om disse første pionerne i mange tilfeller manglet både kunnskap og erfaring, er det nettopp disse første arkeologiske undersøkelsene som har lagt grunnlaget for mye av den kunnskapen og virksomheten som finnes ved museet i dag. I denne artikkelen vil jeg si litt om arkeologisk metode og hvordan arkeologifaget har utviklet seg ved Bergens Museum fra museet ble etablert, frem til museet ble en del av universitetet i 1946.

Arkeologien og Bergens Museum

Wilhelm Friman Koren Christie var – og er – den viktigste enkeltpersonen i museets historie – også for arkeologi som fag. Da Christies helse ble betydelig svekket rundt 1822, ba han om permisjon fra jobben som stiftsamtmann. Permisjon fikk han, og Christie brukte denne tiden til museumsbesøk i Danmark, Tyskland og England. På disse reisene benyttet han alle muligheter til å studere så mange vitenskapelige museer som mulig. Særlige viktige inspirasjonskilder antar en har vært British Museum, og ikke minst Nasjonalmuseet i København. I Danmark hadde den danske arkeologen Christian Jürgén Thomsen utviklet en metode for relativ datering av arkeologisk gjenstandsmateriale og delt inn forhistorien i en steinalder, en bronsealder og en jernalder. Til sammen førte disse to «nyvinningene» til at det for første gang ble mulig å foreta en kronologisk inndeling av arkeologisk materiale.

Dette nye kronologiske systemet til Thomsen ble et forbilde for Christie og systematiseringen av den arkeologiske samlingen som var under etablering i Bergen. Disse «nye» arkeologiske metodene fikk etter hvert også stor betydning for andre kulturhistoriske fagområder, blant annet etnologi og kunsthistorie. Slik sett viste Christie seg på ny som en fore-

Fig. 1 | Christie så tidlig verdien av arkeologisk kunnskap om forhistorien – ikke minst på høyfjellet. Allerede i 1840 sørget han for at det ble sendt en ekspedisjon til Hardangervidda for å gjøre undersøkelser omkring Hardangerviddas urbefolkning.

De bergenske Adresse-Contoirs-Efterretninger;

1 8 2 5.

privilegerede til Forsendelse med de Kongelige Ribeposter.

Onsdagen

En og Tredstydende Aargang.

No. 46.

Udgives, paa J. M. Geelmuydens Begne, ved Hans Geelmuyden.

den 8de Juni.

Bekjendtgørelse.

Den udmærkede Understøttelse, som den af mig, Stiftamtmand Christie, d. 25de April sidstleden udgivne Indbydelse til at oprette et Museum og Naturalie-Cabinet i Bergen har havt, berettiger os Underregnede til allerede at ansee Indretningen som grundlagt, ligesom den forpligter os til, offentliggen at bevidne enhver af Indretningens Belyndere vores fuldkomneste Tak og Erkjendtlighed.

Vi agter vi endnu kun have havt Leilighed til at see nogle faa af de udgivne Subscriptions-Lister, kunne vi dog have den Fornøielse at underrette Publicum om, at Antallet af dem, der have tegnet sig som Medlemmer af Foreningen til Museets Oprettelse, overskriger 80, og at der til Museet samt Naturalie og Minut-Cabinetter er gjort følgende Gaver af nedensaaende Belyndere:

Arentz, Professor, 30 Spd. for 100 Gang.

Angell, Konsidreier, en Sæ-Biste med Medusa-Hovedet.

Bøyesen, Sognepræst, Sinclairs Præstehorn, som i 200 Aar har været opbevaret i Gulbrandsdalen.

Bull, Apotheker, endel Pergamentsbreve, Mineralier og Sølv-Mynter.

Christiansen, Sognepræst, en liden Samling af norske Mineralier, 11 store og 6 smaa Sølv-mynter og en viet Palmesqvist.

Christie, Stiftamtmand, en Stridshammer af Porphyre, en dito af Jern, med Indskrivt, et stort Slagbærd, et mindre Sværd, et Klougjern, nogle Spyd, en Aftekrulle, nogle Glas-perler af et Halsklynke, Levninger af et Skjold, m. m., alt funden i Begravelses-Heie; 5 Tegninger af Antiquiteter, 15 smaa norske og danske Mynter og en Medalje, endel indenlandste Fugle, Insecter, Fiske og Sædarter, nogle og 60 Stk. af indenlandste Mineralier og Petrefacter, 8 Stk. Pergaments-Breve, et Manuskript om Opstanden i Bergen 1765, et dito, indeholdende Norges Lov, sammensat efter Befaling af Kong Friderich den 2den, Aar 1572, et Gallerie, m. m.

Christie, Soldsasserer, 8 smaa Sølv-Mynter.

Frich, Cancellieraad, en Primsfav og fire udstoppede Fiske.

Forswald, Sproglærer, 40 Stk. norske og danske gamle Sølv-Mynter, samt et Par Knive; med Beenfaste, udskaarne af en norsk Bønde.

Holck, Oberstlieutenant, en betydelig Samling af gamle Pergamentsbreve, Baaben, Primsfav, Drikkehorn, &c., med Leste om ekstraordinairt Bidrag til Indtjeb af kostbare Oldsager, eller andre Ting.

Holm, Karen, fødte Dahl, et antik udsyet Haandarbeide, og en Madonna, udskaaen af Elfenbeen.

Hallager, Morten, endel Manuskripter, hvoriblandt: De piscibus norvagicis, auctore L. Hallager, Dr. med., med 33 Stk. Tegninger af sjeldnere norske Fiske, et Pergaments Skjode, endel Bøger med Kobber, og nogle Fiske.

Fig. 2 | Faksimile av «Bekjendtgørelse» i *Bergen Adressecontoirs Efterretninger* fra 8. juni 1825. Stiftsamtmand Christie opplyser da at fire dager tidligere, den 4. juni, opprettet en et «Musæum og Naturalie-Cabinet» i Bergen. Dermed var Bergens Museum et faktum. I samme «Bekjendtgørelse» ble også den første fortegnelsen over donerte gjenstander til museet publisert. Foto: MARKUS, Spesialsamlingen ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

Hallger, T., Boghandler, et orientalsk Bedehuus, af Mabaſt, og et Pergamentsbrev.
 Jrgens, Stiftsprovſtinde, en Primſtab og en Dolk.
 Konow, Wollert, Conſul, 25 Spd. for een Gang.
 Konow, Auguſt, Conſul, 50 Spd. for een Gang, endeel oſtindiſke og chineſiſke Mynter;
 Kong Magni Gulathings Long, Manuſkr., Forklaring over Primſtave, Manuſkr. med
 Tegninger, og nogle flere Manuſkripter, m. m.
 Lund, Nebſlager, to romerſke Mynter.
 Monrad, Apotheker, circa 100 Stykker Norſke, Iſlandske og Færøiſke Mineralier, og tre Solo-Mynter.
 Mohr, Overkrigscommiſſair, to Migniatur-Malerier af Jan van Bree.
 Nagell, Conſul, en Primſtab og en Hellebard.
 Neumann, Biſkop, et dobbelt Pergamentsbrev fra Aar 1411, en Primſtab, et Kaſte-ſpyd, et
 Stykke af Signes Bød i Urnæs Kirke, tre Stk. otahaitiſt Birk, 10 Mynter af Solo
 og 22 ditto af Kobber, Tegninger af en antik Grav-Urne og af en gammel Kirke; Kloſte,
 ſamt endeel Bøger med Kobber.
 Rogge, D. B., Kjøbmand, 33 Stk. ſmaa norſke og danſke Solo-Mynter, et Solo-Kors,
 en Primſtab, m. m.
 Sagen, Overlærer, adskillige af hans egne Tegninger af mærkværdige nordiſke Oldſager, med
 tilføiede korte Notiſer over ſamme; nogle ſaa Brudſtykker af Mærkværdigheder fra Pompeii
 og Heroulaneum, ſamt en gammel romerſk Mynt og et Par Naturalier.
 Welhaven, Sognepræſt, en ſtor og tre mindre Solo-Mynter, nogle norſke Conchylier og Mi-
 neralier, et Embryon af en Kalo, i Spiritus, m. m.
 Vi formode, at der er givet flere Ting til Muſæet af andre, og endnu ubekjendte, Beſynder-
 og vi ſkulle ikke undlade at forſætte Bekjendtgjørelſen om Gaverne efterhaanden ſom Indholden af
 de nu i Circulation værende Subſcriptions-Liſter bliver os bekjendte.

Directionen for Muſæet i Bergen den 4de Juni 1825.

Chriſtie.	Neumann.	Holck.	Konow.	Sagen.
	Bull.	Monrad.	Forwald.	

P r o c l a m a.

Iſølge Indberetning af Dags Dato fra den
 conſtituerede Politimeſter her i Staden er der den
 4de dennes, om Aſtenen, udenfor Moſſen i lille
 Sandvigen, fundet en Baad med eet Par Aarer
 og et Aſefad. Den bagerſte Toſte var mærket
 med et S. ſamt et X., og bag i Stavn-
 en var Baaden beſlaaet med Jernbaand.

Eieren til bemeldte Baad indkaldes herved
 ſub poena præcluſi & perpetui ſilentii, med
 Aar og Dags Varſel, at melde ſig hos Stiftet
 og legitimere ſin Eiendomsret.

Bergen den 6te Juni 1825.

Paa Stiftets Vegne

J. Schydtz.

P r o c l a m a.

Den conſtituerede Politimeſter her i Staden,

Aſſeſſor Laſſen, har under 4de dennes indberet-
 tet, at der den 2den næſt forhen, om Aſtenen
 Kl. imellem 9 og 10, er paa Vaagen udenfor
 G. Smiths Enkes Brygge fundet en Baad uden
 Aarer.

Eieren til denne indkaldes herved ſub poena
 præcluſi & perpetui ſilentii, med Aar og Dags
 Varſel at melde ſig hos Stiftet og legitimere ſin
 Eiendomsret.

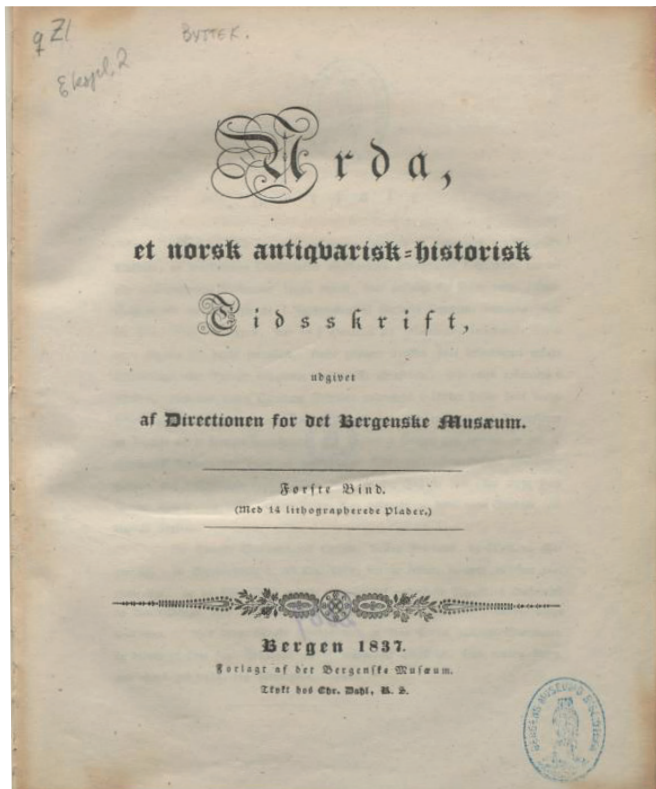
Bergen den 6te Juni 1825.

Paa Stiftets Vegne

J. Schydtz.

P r o c l a m a.

Iſølge Indberetning af 20de dennes fra Fogd
 den over Nordhordlehn, er der til Gaarden Læns
 nevig i Sartors Skibrede indbjerget en i aaben Sø
 funden hvid, ſort og grænnalet Skibs Egebaad,

gangsmann da han på 1840-tallet bestemte seg for å utvide samlingene ved museet til også å gjelde bruksgjenstander fra både landsbygda og byene. Materialet som etter hvert ble samlet inn, la grunnlaget for det som i dag utgjør museets by- og bygdesamling.

Christie hadde et stort og variert interessefelt, noe som også gjenspeiles i samlingene som etter hvert tok form ved museet. Det var ikke bare naturhistoriske og antikvariske samlinger han var interessert i, men også samlinger som etter hvert la grunnlaget for et kunstindustrimuseum, en myntsamling, et bildegalleri og en kart- og manuskriptsamling. Arkeologien hadde imidlertid fra første stund en naturlig sentral plass i den delen av virksomheten ved museet som kretset rundt kulturhistorie. Dette ser vi tydelig gjennom de første oversiktene over donerte gjenstander til museets samlinger som ble publisert i Bergens Adressecontoirs Efterretninger. Den første av disse fortegnelsene ble trykket allerede den 8. juni 1825.² Der ser vi at Christie selv har donert en rekke arkeologiske gjenstander, blant annet «[e]n stridshammer av porfyr, en ditto av jern, med indskrift, et stort Slagsværd, et mindre Sværd, et Plougjern, nogle Spyd, en Askekuffe, nogle slags pærler av et Halssmykke, levninger af et Skjold, m.m., alt funden i Begra-

Fig. 3 | Faksimile av forsiden av 1. bind av tidsskriftet *Urda* som ble utgitt av direksjonen ved Bergens Museum i perioden 1833 til 1842. Foto: MARKUS, Spesialsamlingene ved Universitetsbiblioteket i Bergen.

velses Høye». Det meste av dette var trolig samlet inn av Christie selv under embetsreisene han hadde gjort rundt om på Vestlandet. Disse oversiktene over innkomne gjenstander til museet fortsatte en å publisere i Bergens Adressecontoirs Efterretninger, helt frem til 1842.

Tidsskriftet Urda

En viktig milepæl for arkeologi som fag ved museet var etableringen av tidsskriftet Urda i 1833. Det er gjennom dette tidsskriftet at vi kan se hvordan arkeologi som fagområde etableres og utvikler seg utover på 1800-tallet. Tidsskriftet viste seg å få svært stor betydning, ikke bare i Bergen og på Vestlandet, men for hele det gryende vitenskapelige miljøet i Norge. Selv om Christie uten tvil var den ledende drivkraften i etableringen av Urda, hadde han med seg flere andre støttespillere og bidragsytere i arbeidet med tidsskriftet. De to viktigste var biskop Jacob Neumann og lærer Lyder Sagen. Både Neumann og Sagen var sentrale personer i den sosiale eliten i Bergen på denne tiden. For arkeologien var det særlig Neumann som skulle vise seg å bli en sentral støttestøtte. Dette ser vi gjennom flere avhandlinger omkring hans arkeologiske undersøkelser som ble publisert i nettopp Urda. Disse undersøkelsene ble viktige for både museet, men ikke minst for arkeologi som fag ved museet. Etableringen av museet i 1825 skjedde nemlig i en tid der academia utviklet seg ved at 1500-tallets antikvarisme sakte utviklet seg til å bli forskning. Til tross for at Neumann ikke hadde noen formell utdanning eller kunnskaper i faget, ble disse første utgravningene førende for hvordan arkeologien utviklet seg ved museet. Av ulike grunner får Urda en relativt kort levetid, og siste bind i serien trykkes allerede i 1842. Etableringen av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring i 1844 blir derfor viktig. Fra og med 1845 gir nemlig foreningen ut et tidsskrift som viser seg å bli den viktigste publikasjonskanalen for antikvariske studier til langt inn på 1900-tallet.

Fig. 5 | Maleri av biskop Jacob Neumann, malt 1848 av Franz Bøe (1820-1891), etter original fra ca. 1837 av Johan Gørbitz (1782-1853). Neumann sine visitasreiser rundt om på Vestlandet viste seg å få stor betydning for museet, da han alltid med seg oldsaker fra disse reisene som inngikk i museets samlinger. Foto: Alexandra Böhme, Universitetsmuseet i Bergen.

Neumann – biskop, bankmann og arkeolog

Det var likevel særlig de forhistoriske samlingene som var primærinteressen til både Christie, Sagen og Neumann. Neumann satt som prost i Drammens prosti da han ble utnevnt til biskop i Bergen i 1822. Han var en handlingens mann og engasjerte seg i mye, kanskje særlig på områder som gikk forholdsvis langt utenom embetspliktene. Bare knapt et år etter han kom til Bergen, var han for eksempel en av pådriverne for og stifterne av Bergens Sparebank (etablert 3. mars 1823). Det er mye som tyder på at interessene hans gikk vel så mye i andre retninger som i teologiske. I ettertid har Neumann

blant annet blitt omtalt som «kanskje ikke noen stor teolog, men en humanist av de sjeldne».³

Christie skjønnte ganske raskt at den nye biskopen i Bergen hadde interesser som gikk utover teologien, og at Neumann kunne bli en nyttig samarbeidspartner og forbundsfelle i utviklingen av museet. Christie sørget derfor for at Neumann fikk en sentral posisjon ved stiftelsen av museet. Neumann ble også sittende i styret ved museet, helt frem til sin død i 1848. Særlig skulle visitasene til Neumann omkring i bispedømmet vise seg å bli viktige. På disse reisene kom han i kontakt med både lekmann og lærd og forhørte seg nøye omkring mulige oldsaker som en kjente til i området. Han tok alltid notater og sørget for at gjenstander som hadde en historisk interesse, kom inn til Bergens Museum. I minneordet som ble trykt i Skirner i 1848, ble denne virksomheten omtalt som «Museets Høst-Aann». «Aldrig kom han tilbake fra disse [reisene] uten at nedlægge antiquariske Skatte i Museets Samlinger.»⁴

Selv skrev Neumann flere beretninger, eller «Bemærkninger» og «antiquariske Excursioner», som han selv omtalte nedtegnelsene sine fra reisene rundt om i bispedømmet. Flere av disse ble trykt i ulike publikasjoner, blant annet i Budstikken og Urda. Neumanns kanskje aller viktigste bidrag til arkeologien var likevel at han gikk i gang med sine egne arkeologiske undersøkelser. Den første av utgravningene hans var «kong Valders Grav», eller Kongshaugen på Jangården, Giske kommune, Møre og Romsdal. Beretningen fra denne undersøkelsen ble publisert i første nummer av Urda.

Anders Lorange

Etter at både Neumann, Christie og Sagen døde i løpet av noen få år rundt 1850, kom det et markant generasjonsskifte, og museet gikk inn i en ny tid. I dette tidsrommet var hovedvirksomheten ved museet i stor grad konsentrert rundt de naturhistoriske samlingene, mens utviklingen av arkeologifaget på mange måter stod helt stille i denne perioden. Men i 1874 fikk den historisk-antikvariske avdeling ved museet endelig tilsatt sin egen konservator, Anders Lorange. Med denne etterlengtede tilsetningen ble det på ny fart i den antikvariske samlingen, og han videreførte de arkeologiske oppgavene som i sin tid hadde hatt en så sentral plass ved museet. Etter Lorange har arkeologien som fag alltid hatt en sentral plass ved museets virksomhet.

Perioden fra ca. 1870 til 1900 har i flere sammenhenger blitt kalt «gravhaugperioden». Tilveksten av gjenstander til museene i Norge på denne tiden var svært stor. Arkeolo-

Fig. 5 | Anders Lorange fikk en kort karriere ved Bergens Museum. Likevel fikk han utført mye viktig arbeid med både utstillinger og ordning av samlingen ved museet. Foto: Kulturhistorisk Museum/Unimus.no.

Fig. 6 | Siste del av 1800-tallet var en gullalder for utgravninger av gravhauger her til lands. Arkeologen Nicolay Nicolaysen var en av de som var særdeles aktiv i denne perioden. Han reise rundt over hele landet og gravde alene ut over 1000 gravhauger. Foto: Kulturhistorisk Museum/Unimus.no.

gen Nicolay Nicolaysen (1817–1911), som bodde og virket i Christiania, reiste rundt over hele Norge og gravde alene ut over 1000 gravhauger på midten av 1800-tallet. Anders Lorange opplyser i årsberetningen til Foreningen for norske Fortidsminnesmerkers Bevaring at han alene i løpet av sommeren 1867 (han var da 20 år gammel) grov ut ikke mindre enn 125 gravhauger – bare i Akershus amt! Ikke overraskende ble derfor denne perioden også preget av behovet for å skaffe seg oversikt over dette materialet.

Da Lorange ble tilsatt ved Bergens Museum, startet han umiddelbart opp med å gjennomgå det arkeologiske materialet med målsetting om å få lagd en ny utstilling. Thomsens treperiodesystem var nå allment akseptert, og Lorange baserte seg helt ut på dette da han delte materialet opp i «Stenalderen, Broncealderen, den eldre Jernalder og den yngre Jernalder eller Vikingtiden». To år senere, i 1875, stod utstillingen ferdig. I forbindelse med utstillingen publiserte Lorange også en egen utstillingskatalog. Både utstillingen og katalogen var godt gjennomarbeidet og omhandlet nesten hele den arkeologiske samlingen ved museet. Utstillingskatalogen til Lorange har derfor fungert som museets tilvekstkatalog for de første vel 300 museumsnumrene i den arkeologiske samlingen i nesten 100 år.

Dessverre fikk Lorange en heller kort karriere ved Bergens Museum, da han døde allerede i 1888. Men i løpet av den korte tiden han arbeidet ved museet, fikk han utrettet mye. Ikke minst rakk han å bli en av de ledende feltarkeologene på den tiden, og han gjennomførte flere viktige utgravningsprosjekter. Av utgravningene hans som fikk størst betydning, var Myklebost, Eid, Nordfjord og skipsgraven på Gunnarshaug, Karmøy.

Ordning & reda

«Gravhaugperioden» medførte et stort behov for å skaffe seg en oversikt over det arkeologiske materialet som kom inn til museene. Dette gjenspeiles også i publikasjonene som kom i denne perioden. Oluf Ryghs «Norske Oldsaker», som utkom mellom 1880 og 1885, var et direkte resultat av hans systematiske registrering og gjennomgang av hele det norske arkeologiske materialet. Hele gjenstandsgrupper ble også satt under lupen fordi slike studier kunne frembringe opplysninger om både samfunnsforhold og ikke minst teknologi. Et annet eksempel på denne typen studier er Anders Lorange's «Den yngre jernalders sværd. Et bidrag til vikingtidens historie og teknologi».

Interessen for de faste fornminnene ble også styrket. I Stavanger reiste konservator Tor Helliesens rundt og registrerte alt han kom over av faste fornminner i Stavanger amt. Disse registreringene ble utgitt i perioden 1898 til 1913. I dette arbeidet gir han en fullstendig oversikt over alle kjente fornminner på hver eneste gård i amtet. Helliesen tok også med fornminner som da var fjernet, men som en gjennom tradisjon kjente til hadde eksistert.

I tillegg til Thomsens treperiodesystem fikk også arbeidet til arkeologen Nicolay Nicolaysen i Christiania stor betydning for det arbeidet Lorange utførte i Bergen. I årene fra 1862 til 1866 publiserte nemlig Nicolaysen verket «Norges Forn-tidslevninger, ældre end reformationen og henførte til hver sit sted». Og da den nye museumsbygningen stod ferdig på Nygårdshaugen, var det Nicolaysen som kom til Bergen og satte opp den første kulturhistoriske utstillingen der.

De første middelaldergravningene i Bergen

Noen år tidligere (i 1860) hadde Nicolaysen også stått for den første arkeologiske undersøkelsen av ruinene etter Mikaelkirken ved Munkeliv kloster.⁵ Denne undersøkelsen ble gjort på vegne av Fortidsminneforeningen. Det var også Nicolaysen som innførte bokstaver foran museumsnummeret, slik at leseren ville kunne skjønne hvor gjenstanden ble oppbevart.

Fig. 7 | Peter Andreas Blix avbildet foran Hopperstad stavkirke en gang på begynnelsen av 1900-tallet. Foto: Ukjent person/Oslo Museum/Digitalt Museum.no

Fig. 8 | Bendix E. Bendixen ledet undersøkelsen av Nonneseterkirken i 1891. Men Bendixen hadde også andre interesser utenom kirkebygninger og arkeologi. Blant annet var han ordfører i Bergen i årene 1883-1885, stortingsmann i årene 1886-1888. I tillegg satt han i en rekke komiteer og hadde flere styreverv, blant annet For den Nationale Scene og Bergen Billedgalleri og Kunstforening. Fotograf er trolig K. Nyblin/Nasjonallbiblioteket.

Gjenstander fra museet i Oslo (Christiania) fikk derfor bokstaven «C», Bergen bokstaven «B», Trondheim bokstaven «T» som prefiks foran gjenstandsnummeret. Disse bokstavene brukes den dag i dag for å holde orden på museumsgjenstandene ved de ulike museene.

I tillegg til Nicolaysen (som var Bergenser, men som arbeidet i Christiania) ble også Peter Andreas Blix en sentral figur ved de første middelaldergravningene som ble gjort i Bergen. I 1871/1872 startet nemlig Blix med undersøkelser av bygningsrestene etter Mariakirken ved Nonneseter kloster ved Store Lungegårdsvann. Den neste viktige utgravningen som kom, var undersøkelsen av de gjenstående bygningsdelene av Nonneseterkirken i 1891. Undersøkelsen ble ledet av Bendix E. Bendixen, som da var leder for Bergenske Filialafdeling av Fortidsminneforeningen. Selve utgravningen ble imidlertid gjennomført av arkitekten Schak Bull. I løpet av åtte uker gravde Bull ut hele kirkeskipet i klosterkirken, en stor del av koret, samt en del av den tilhørende kirkegården. Selv om disse tidlige middelaldergravningene ikke ble utført av Bergens Museum, så hadde Bergens Museum en tydelig faglig interesse for undersøkelsene. Det ser vi blant annet ved at museet bidro med pengestøtte fra sitt eget utgravningsfond til gravningene på Nonneseter. Gjenstandsmaterialet ble

971.0

Fig. 9 | Gabriel Gustafson avbildet foran Osebergskippet under utgravningen i 1904. Foto: Kulturhistorisk Museum/Unimus.no

også, etter at det var ferdig katalogisert, overlevert til Bergens Museum, der det også fremdeles oppbevares.⁶

Gabriel Gustafson

Etter at Lorange døde i 1888, gikk det ikke mer enn et år før en ny konservator var på plass. Denne gangen var det den svenske arkeologen Gabriel Gustafson som ble tilsatt. Også Gustafson var en utpreget feltarkeolog, og han gjennomførte flere viktige utgravninger i den tiden han arbeidet i Bergen. I 1898 gikk Gustafson blant annet i gang med den aller første utgravning i Norge av en steinalderboplass (Holeheia på Jæren). Gustafson ble værende i Bergen i elleve år, før han flyttet til Christiania, der han overtok professoratet etter Oluf Rygh. I Christiania fikk Gustafson ansvar for utgravningen av Osebergskipet. Dette viktige funnet og utgravningen fant sted året før unionsoppløsningen med Sverige og ble naturlig nok et viktig nasjonalt symbol for Norge som selvstendig nasjon.

Dessverre var Gustafson på ingen måte like god som Lorange på dokumentasjon og publisering av de utgravningene han gjennomførte. Han har derfor ikke etterlatt seg særlig mye i skrevet form. Gustafsons største bidrag for det mer allmenne publikum var publikasjonen «Norges Oldtid», som ble utgitt i 1906, altså etter at han hadde forlatt Bergen. I denne boken gjør han seg flere interessante betraktninger rundt arkeologien som fag og hvordan et arkeologisk gjenstandsmateriale kan belyse fortiden på en måte som ikke noe skriftlig materiale kan.

Gustafson skriver blant annet: «Det er oldtidsvidenskapenes styrke, at den i sin forskning bygger udelukkende på samtidige vidner. Ligesom man i en rettsforhandling ikke tager hensyn til de vidner, som kun kan fortælle, hvad de har hørt, men foretrækker dem, som serv er med, så går oldforskeren til mindesmærkerne og oldsagerne for at lære oldtiden at kjende. I stedet for at stole på Snorre, når han siger «brændealderen» val eldst, gaar vore dages oldforskere ud og undersøger haugerne, for at faa lære af disse samtidige vidner, hvor det brugtes at brænde, og hvor det ikke brugtes.»⁷

Utover på 1900-tallet blir arkeologien stadig mer gjenstandsfokusert. Den blir mer og mer en ren empirisk vitenskap. Denne gjenstandsfokuseringen gjelder særlig den typologisk og kronologisk baserte arkeologien. Gustafson kommenterer også dette forholdet: «For oldsagernes vedkommende blev det snart klart, at det var nødvendigt at samle dem i mængde i museerne hvis man skulle faa «stenene at tale». Det duer ikke at sætte sig ned og spekulere over betydningen over en

enkelt stenøks eller flintkniv. Man måtte have dem i hundrede og tusener for at kunne lære noget af dem.»

Haakon Shetelig

I perioden fra århundreskiftet og frem til utbruddet av 2. verdenskrig var det særlig én person som fikk stor betydning ved Bergens Museum. Det var arkeologen Haakon Shetelig. Shetelig overtok Gustafsons stilling ved museet allerede samme år som Gustafson reise fra Bergen. Med tilsetningen av Shetelig i Bergen i 1901, og hans studiekamerat Anton Wilhelm Brøgger i Stavanger i 1909, var det duket for et generasjonsskifte i norsk arkeologi. Verken Shetelig eller Brøgger hadde noen formell utdanning, men begge hadde studert under Oluf Rygh i Kristiania. Det var på ingen måte selvsagt at Shetelig i en alder av bare 24 år var den best kvalifiserte til å overta konservatorstillingen etter Gustafson. Likevel valgte direksjonen ved museet i Bergen å satse på Shetelig, noe som i ettertid skulle vise seg å være en svært god beslutning. Shetelig viste seg nemlig å være en lysende stjerne i norsk arkeologi, og flere av arbeidene hans står fjellstøtt som forskningsmessige milepæler den dag i dag.

Rundt århundreskiftet pågikk det en rivalisering mellom forskningsmiljøene i Oslo og Bergen. Ryktene i Oslo ville ha det til at forskningsmiljøet i Bergen ikke var på høyde med det en hadde i Oslo. Fritjof Nansen, som tidligere hadde hatt gode år i Bergen, var etter hvert kommet på kant med forskningsmiljøet i byen blant de syv fjell. Så da Shetelig fikk stillingen i Bergen, skal Nansen ha uttalt: «Hils den unge mann og si ham at Bergen er en ørken der han selv får være oasen.»⁸ Shetelig ble imidlertid godt mottatt av direksjonen ved museet da han kom til Bergen i 1901. Allerede første uken ble Shetelig invitert hjem til «supé» hos direktør Jørgen Brunchorst, hvor han blant annet ble presentert for Garhard Armauer-Hansen, Johan Hjort, Bendix Edv. Reutz Bendixsen og Wollert Konow. Alle sammen viktige og innflytelsesrike personer i Bergen på denne tiden. I et brev hjem til sine foreldre forteller Shetelig om dette første møte med det som må betegnes som kultureliten i Bergen: «Aftenen var meget belivet; man spiste og drak, særlig drak meget mere en skik i Kristiania, til langt over midnat.»⁹ Ikke uventet fant Shetelig seg godt til rette i Bergen: «Jeg var ganske spændt på udfallet, da jeg begav mig afsted vestover. Jeg har aldrig været i Bergen før, og der fortælles jo saa mangt og meget om denne by. Men siden jeg er kommet hid, har al min ængstelse forsvundet.»¹⁰

Med tilsetningen av Shetelig som konservator i Bergen skyter utviklingen av arkeologifaget virkelig fart. Allerede samme

Fig. 10 | Haakon Shetelig (til venstre) sammen med Gabriel Gustafson. Bildet er tatt ved den siste middagen fra utgravningen av Osebergskipet som de begge to var sterkt involvert i. Foto: Kulturhistorisk Museum/Unimus.no.

vinteren. Arbeidsdagen er todelt, fra 09.00 til 14.00 og fra 16.00 til 19.00, fem dager i uka. Likevel er Shetelig tydelig fornøyd med stillingen han har fått, og han har også stor respekt for det arbeidet som Lorange hadde utført frem til han døde i 1888. «Det er underligt at læse Lorange's katalog her i museet; han må ligefrem have elsket oldsagerne. Hans katalog er fuld av farvede tegninger, skisser og fotografier, alt sammen utført av ham selv; hans beskrivelser er gode, og om hans udgravninger ikke nu mere vilde kaldes tilfredsstillende, saa maa det huskes, at heller ingen anden den gang gjorde det bedre. Sammen med Rygh og Nicolaysen danner han det trekløver, som har skabt den norske arkæologi.»

Inspirert av de store internasjonale arkeologene Oscar Montelius og Hans Hildebrand baserte Shetelig sin forskning i stor grad på den typologiske metode, noe som tydelig kommer frem av forskningsarbeidene hans. Men han var ingen rendyrket evolusjonist, en retning som preget mye av den samtidige forskningen på mange andre fagområder på denne tiden.

Som forsker vil det være mer riktig å plassere Shetelig som en kulturhistoriker.

Det som imidlertid et nytt rundt 1900, er at arkeologene virkelig tar konsekvensen av denne grunntanken og setter i gang med de tidligere omtalte spesialiserte studiene av enkelte gjenstandstyper. Haakon Shetelig er en god representant for denne formen for vitenskapelige studier, med blant annet «Spannformede leirkar» og «The Cruciform brooches of Norway». Den typologiske studien av de korsformede spennene ble trykket i Bergens Museums Aarbok i 1906, og Shetelig tok sin doktorgrad på dette arbeidet året etter.

Johs. Bøe og Eva og Per Fett

Utover på 1900-tallet er Shetelig den sentrale skikkelsen innenfor forhistorisk arkeologi i Bergen. Men i 1921 blir Johs. Bøe tilsatt som amanuensis, senere konservator og underbestyrer ved den historisk-antikvariske avdeling. Han blir dermed nærmeste kollega med Haakon Shetelig. Bøes vitenskapelige interessefelt var stort og mangesidig. Han arbeidet med alt fra gullfunn i folkevandringstiden, keramikk i jernalderen, bergkunst og ikke minst ulike studier rundt jakt og fangst i forhistorisk tid både ved fjordene og på fjellet. Bøe ble værende ved museet hele sin karriere og ble fakultetets første dekanus da museet ble universitet i 1946.

Etter at Bøe ble tilsatt ved museet, skulle det gå ti år før de to neste arkeologene kom til Bergen for å arbeide. Det var Eva Nissen Meyer og Per Fett. Begge to hadde startet sin utdanning i Oslo, men flyttet til Bergen i 1931 og ble værende. Eva fortsatte studiene i Bergen og ble den første kvinnelige utdannede arkeologen i Norge da hun tok magistergraden i 1933. Selv om hun vikarierte som konservator for Bøe i tre år, fikk hun aldri noen fast stilling ved museet. Eva Nissen Meyer fortsatte imidlertid med arkeologien ved å skrive både artikler og bygdebøker. Hun var blant annet den første kvinnelige arkeologen ved museet som forsket og arbeidet med bergkunst.

I 1935 forlovet Eva Nissen Meyer seg med kollegaen Per Fett. Året etter ble det opprettet en assistentstilling ved museet som Per Fett ble tilsatt i. Hans første oppgave var å ta seg av Sunnmøres forhistorie, som det på den tiden ikke var arbeidet så mye med. Fett var opptatt av at kulturminnene på Vestlandet måtte få et skikkelig vern. Etter at Norge fikk sin kulturminnelov i 1905, hadde det vist seg at dette ikke var nok til å sikre seg mot at kulturminner ble ødelagt og fjernet. Fetts grunntanke var at et skikkelig vern ikke ville være mulig før en hadde en fullstendig oversikt over disse kulturmin-

Fig. 11 | Eva Fett, ca. 1935. Foto: privat, publisert i Arkeo nr. 1, 1988.

nene. Dette kunne skje gjennom systematiske registreringer. Fett var trolig også inspirert av Helliensens registreringer i Stavanger Amt. Fett tok fatt på dette registreringsarbeidet på slutten av 1930-tallet. Han startet på Sunnmøre, og utover på 1940-tallet arbeidet han seg sørover til Hordaland. Fett tok seg rundt både på sykkel, til fots, med bil og med båt. Det er trolig ikke mange gårder på Vestlandet som ikke ble besøkt av Per Fett i løpet av de 30 feltsesongene han reiste rundt og samlet inn materiale. Arbeidet til Fett resulterte i serien «Førhistoriske minne», som etter hvert omhandlet hele 80 registreringshefter som dekket hele Bergens Museums distrikt. Dette registreringsarbeidet har senere blitt (og er) av uvurderlig verdi for både kulturminnevernet og arkeologisk forskning.

Etableringen av Universitetet i Bergen

Utbruddet av 2. verdenskrig markerer et tydelig skille for den arkeologiske forskningen ved museet. Krigsårene var vanskelige på flere måter. Det fikk Shetelig selv erfare da han i 1943 ble forvist fra Bergen av Tyskerne. Resten av krigen oppholdt han seg i Oslo. Forvisningen fra Bergen skjedde til tross for at Shetelig hadde gått av med pensjon allerede i 1942. Han var da direktør for Bergens Museum. Etter krigen vendte Shetelig tilbake til Bergen igjen og bidro aktivt med forskning helt til han døde i 1955. Med sin lange karriere, store faglige bredde og høye vitenskapelig nivå står Shetelig frem som en av de virkelig store arkeologene i Norge. I minneordet over Shetelig som ble trykket i tidsskriftet Viking, skriver arkeologen Wenche Slomann: «Hva Haakon Shetelig betød for Bergen, Bergens Museum og Vestlandet er ikke jeg den rette til å vurdere. Hva han betød og fortsatt vil bety for norsk arkeologi og norske arkeologer lar seg ikke vurdere.»¹¹

Opprettelsen av Universitetet i Bergen i 1946 fikk stor betydning for museet. I årene som fulgte, vokste det arkeologiske forskningsmiljøet, og arkeologi som fag ble en formell del av undervisningstilbudet ved universitetet. Utover 1950 og 1960-tallet utvides det arkeologiske fagmiljøet i Bergen stadig med nye navn. Kjente størrelser i arkeologien, slik som Eirik Hinsch, Asbjørn Herteig, Egill Reimers, Arne Larsen, Anders Hagen og Egil Bakka får alle en viktig rolle utviklingen av fagmiljøet ved museet fra 1950-tallet og fremover. Men den delen av historien er ikke en del av denne presentasjonen.

Fig. 12 | Haakon Shetelig avbildet på Hespriholmen, Bømlo. På denne holmen har det vært tatt ut grønnstein til produksjon av steinøkser så langt tilbake i tid som 7500 f.Kr. Foto: Universitetsmuseet i Bergen/Unimusportalen.no.

NOTER

1. Norges Oldtid av Gabriel Gustafson (1906)
2. Bergens Adressecontours Efterretninger 1825, nr. 46
3. Bakken, H.S. 1974:9
4. Skirner 1848, nr 1, s. 8
5. Hommedal, A. T. 2021:8
6. Hommedal, A. T. 2021:11
7. Gustafson, G. 1906:4
8. Dahl, G. 2021, nettartikkel i "På Høyden" (link)
9. Hovland, K. Shetelig 1974:12
10. Hovland, K. Shetelig 1974:11
11. Wencke Slomann 1955

KILDER

- Gustafson, G. 1906: *Norges Oldtid*, Kristiania
- Hommedal, A. T. 2021: *Den Bergenske Filialafdeling og Nonneseter Kloster*. Fortisminneforeningen Årbok, s. 7-40.
- Bakken, H. S. 1974: *Jacob Neumann – en humanist*. Bergen.
- Hovland, K. Shetelig: *Men det blev Bergen*. Brev 1901-1923. Utvalg og kommentarer ved Kari Shetelig Hovland. Bergen.
- Slomann, W. 1955: *Haakon Shetelig 1877-1955*, Viking XIX (19), s. V-XI. Oslo.
- Indrelied, S. 2014: *Oppdagelser på Hardangervidda*. Nord 4, Kvinnherad.